

ФОЛЬКЛОР И ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ КАВКАЗА

УДК 821.352.3

DOI 10.31143/2542-212X-2020-1-280-293

ЭВОЛЮЦИЯ ВЕНКА СОНЕТОВ В АДЫГСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ: ЭСТЕТИКА ПОЭТИКИ

Л.Б. ХАВЖОКОВА

*Институт Гуманитарных исследований – филиал ФГБНУ «Федеральный научный центр
«Кабардино-Балкарский научный центр Российской академии наук»
360000, КБР, г. Нальчик, ул. Пушкина, 18
E-mail: lyudmila-havzhokova.86@mail.ru*

Аннотация. Статья посвящена исследованию венка сонетов в адыгской литературе с акцентацией эстетики поэтики произведений, написанных в указанной жанровой форме. При этом сочетание «эстетика поэтики» не является формальным в данном контексте, поскольку в построении венка сонетов большое значение уделяется структурной организации – построении модели поэтического произведения, состоящего из определенного числа (пятнадцати) сонетов и строк (двести десять), коррелирующих между собой в рамках строгих канонов жанра, согласно которым конечная строка одного сонета служит началом последующего, а пятнадцатый (заключительный) сонет, называемый «магистралом» (или «магистральным сонетом»), представляет собой произведение, состоящее из начальных строк предыдущих четырнадцати сонетов. Освоение подобной сложной жанровой формы сопровождалось определенными трудностями. В представленной статье выявляются проблемы генезиса и становления сонета и его эволюции до жанровой формы венка сонетов в адыгской литературе. Здесь впервые проводится комплексное исследование венка сонетов в национальных (кабардинской, черкесской, адыгейской) литературах. Основное внимание автора уделяется как композиционным, так и содержательным особенностям венков сонетов адыгских писателей. В частности, детализированному анализу подвергаются венки сонетов черкесских и кабардинских авторов: «Верен любви» («Лъагъуныгъэм сыхуэшыпкъэш») Мухадина Бемурзова, «Ветер» («Жъыбгъэ») и «Эхо мелодии» («Пшыналъэм и джэрпэджэж») Мугаза Кештова, «Широкогрудый ветер» («Жъыбгъэ-бгъакъэ») Толи Камергоева. В результате исследования выявлены особенности поэтики самой сложной по композиции и, следовательно, трудной для освоения жанровой формы – венка сонетов. К исследованию привлечен метод структурного анализа. В частности, изучен метрико-римовочный комплекс произведений, созданных в исследуемой жанровой форме. Отдельно рассмотрены тематика и проблематика венков сонетов, соответствие архитектоники, сонетов, образующих венок, и венков сонетов в целом строгим канонам жанра. Результаты исследования могут стать подспорьем для исследователей адыгских литератур, а также при составлении спецкурсов по эволюции адыгской поэзии.

Ключевые слова: венок сонетов; адыгская литература; поэзия; лирика; лиро-эпика; жанровая форма; каноны жанра; архитектоника; стихотворный размер; метрика; рифма.

SONNET WREATH'S EVOLUTION IN ADYGHE LITERATURE: AESTHETICS OF POETICS

L.B. KHAVZHOKOVA

*The Institute for the humanities research Affiliated Federal State Budgetary Scientific Establishment «Federal Scientific Center «Kabardian-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences»
360000, KBR, Nalchik, Pushkina st., 18
E-mail: lyudmila-havzhokova.86@mail.ru*

Abstract. The article is devoted to the study of a wreath of sonnets in Adyghe literature with an emphasis on the aesthetics of poetics of works written in the specified genre form. Moreover, the combination of "aesthetics of poetics" is not formal in this context, since in the construction of a wreath of sonnets great importance is given to structural organization – the construction of a model of a poetic work consisting of a certain number (fifteen) sonnets and lines (two hundred and ten) correlating with each other within strict canons of the genre, according to which the final line of one sonnet serves as the beginning of the next, and the fifteenth (final) sonnet, called the "trunk" (or "main sonnet"), represents bout a work consisting of the initial lines of the previous fourteen sonnets. Mastering such a complex genre form was accompanied by certain difficulties. In this article, the problems of the genesis and formation of the sonnet and its evolution to the genre form of a wreath of sonnets in the Adyghe literature are revealed. Here, for the first time, a comprehensive study of a wreath of sonnets is conducted in national (Kabardian, Circassian, Adyghe) literature. The main attention of the author is paid to both compositional and substantial features of the wreaths of sonnets of Adyghe writers. In particular, wreaths of sonnets of Circassian and Kabardian authors are subjected to a detailed analysis: "Faithful to love" of Mukhadin Bemurzov, "Wind" and "Echo of melody" of Mugaz Keshtov, "Broad-chested wind" of Tolya Kamergoyev. As a result of the study, the features of poetics of the most complex composition and, therefore, difficult to master the genre form – a wreath of sonnets were revealed. The study involved the method of structural analysis. In particular, the metric-rhyme complex of works created in the studied genre form was studied. The topics and problems of sonnet wreaths, the correspondence of architectonics, sonnets forming a wreath, and sonnet wreaths in general to the strict canons of the genre are considered separately. The results of the study can be of help to researchers of Adyghe literature, as well as in the preparation of special courses on the evolution of Adyghe poetry.

Keywords: sonnet wreath; Adyghe literature; poetry; lyrics; lyro-epic; genre form; canons of the genre; architectonics; poetic size; metric; rhyme.

СОНЕТ ИЭРАМЭМ АДЫГЭ ЛИТЕРАТУРЭМ ЩИГЬУЭТА ЗЫУЖЫНЫГЪЭР: ПОЭТИКЭМ И ЭСТЕТИКЭР

Усыгъэм и жанр нэхъ гүгъу дыдэу къалъытэ сонетыр къизэрыунэхурэ лIэшIыгъуэ зыбжанэ мэхъу. XIII лIэшIыгъуэм Италием щызэфIеува жанрыр урыс литературэм къышысар XVIII лIэшIыгъуэрщ. 1735 гъэм япэ урыс сонетыр В.К. Тредиаковскэм и И.Дакъэ къышIауэ щитащ. Абы кIэллыкIауу япэ сонетхэр ятхащ А. Сумароковым, А. Ржевским, М. Муравьевым, Е. Херасковым, М. Херасковым, И. Дмитриевым. АрщхъэкIау сонетым урыс литературэм

зыужыныгъэшхуэ щимыгъуэтурэ XIX лІэшЫгъуэм и 20-40 гъэ пішондэ екІуекІаш. А лъехъэнэм къышегъэжъауэ сонет жанрыр къагъесэбэпу хуежъаш урыс усакІуэ цІэрыІуэхэу Пушкин А., Брюсов В., Бальмонт К., Северянин И., Бунин А., н.

Адыгэ усакІуэхэм сонетым и фащэ гугъусыгъур къышагъэІэрыхуар XX лІэшЫгъуэм и етІуанэ Іыхъэрщ. Япэ дыдэ а жанрым зи зэфІекІ щепльыжар Сокъур Мусэрбийрэ ЩоджэнцЫкІу Іэдэмрэш. «Сыт си щІалэгъуэм фІыуэ сыкъэплъагъукІэ?..» фІэшыгъэм щІэту Сокъур Мусэрбий итха япэ адигэ сонетыр 1962 гъэм «Іуашхъемахуэ» журналым къитехуауэ щытащ. Ильэс зыбжанэ дэкІри, «Сокъуз ІештЫму мы сатыр пішыкІуплЫр...» етІуанэ сонетри а журналым дыдэм тету къидекІаш. ИужькІэ, 1979 гъэм Сокъурым и усыгъэхэр щыхэхуэхъесауэ дунейм къитехъа «Нэпкъыжъэ» [Сокуров 1979] тхыльым сонетитІ («Уэрэдым гузэвэгъуэр къыльэІесрэ...» [Сокуров 1979: 29], «Сонет» [Сокуров 1979: 37] жыхуиІэхэр) хыхъаш.

Сокъур Мусэрбийрэ ЩоджэнцЫкІу Іэдэмрэ къыгъэІурышІа жанр мыІумпІафІэм лъехъэнэ зэхуэмыйдэхэм нэгъуэшІ адигэ усакІуэхэми (КІэшт Мухъэз, Мысачэ Петр, Жэлэтеж Сэлэдин, Балькъэр Фоусэт, Бемырзэ Мухъэдин, ІутІыж Борис, Уэрэзей Афлик, КІэмыргуей Толэ, Ацкъан Руслан, Мыккуэжь Анатолэ, ПшыгукІ Латмир, Абазокъуэ Къантемыр, н.) зрапщидащ, хъарзынэу къызэхъулІахэри яхэтщ. Абыхэм я фІыгъекІэ сонетым лъэпкъ усыгъэм зыужыныгъэ ин щигъуэтащ, уеблэмэ жанрым и лъагапІэу къалъытэ сонет Іэрамэр ди усакІуэхэм къагъэІэрыхуэн яльэкІаш.

Сонет Іэрамэм и зыужыныгъэр сонет жанрым къыдожьэ, ар, сонетми хуэдэу, XIII лІэшЫгъуэм Италием щызэфІэуващ. Сонет Іэрамэм и фащэм иту япэ дыдэ урыс литературэм къыхыхъа тхыгъэр словен тхакІуэ Прешерн Франце итхауэ Корш Федор 1889 гъэм зэридзэкІа «Сонет Іэрамэрщ» («Сонетный венок»). Абы иужькІэ сонет Іэрамэ я Іэдакъэ къышІэкІаш Иванов Вяч., Брюсов В., Волошин М., Кирсанов С., Дудин М., Матюшкин С., н.

Сонет Іэрамэр зишЫсым, абы и зыужыкІэм ехъэлІауэ щІэнныгъэлІхэм я еплъыкІэхэр щызэтемыхуэ щыІэш. Языныкъуэхэм ар лирикэ жанрым хуахъ, языныкъуэхэм лиро-эпикэ тхыгъэу къалъытэ. «Усыгъэ псальальэм» зэритымкІэ, ар поэмэм и зы лІэужыгъуэш, нэгъуэшІу жыпІэмэ, поэмэми хуэдэу, лиро-эпикэ тхыгъэш [Венок...]. Дэ ди еплъыкІэр иужьрейм тохуэ, сыйту жыпІэмэ сонет Іэрамэм лирикэ къудей мыхъуу, эпикэм и пкъыгъуэ, нэшэнэ гуэрхэри хыболъагъуэ – сюжет иІэш, образ гуэрхэр къыхош, лъехъэнэ пыухыкІам щепха, щытегъэпсыхъай щыІэш.

И ухуэкІэкІэ, поэтикэкІэ сонет Іэрамэр жыпхъэ нэхъ гугъу дыдэхэм хабжэ. Ар сонет пшыкІутхуу зэхэтщ, зы сонетыр зэриух сатырымкІэ къыкІэлъыкІуэр къышІидзэу зэкІэлъыхъауэ. ЕпшыкІутхуанэ сонетыр – «магистрал»-кІэ (е «магистральный сонет»-кІэ) зэджэр абы и пэ къит сонет пшыкІуплЫм я пэшІэдэз сатырхэр зэкІэлъыхъауэ ухуаш. Япэ сонетым и пэшІэдэз сатырымкІэ епшыкІуплланэр еух, ар дыдэри епшыкІутхуанэм и щІэдзапІэ мэхъу, псори зэхэплъхъэжмэ, сатыр 210-рэ ирокъу. Апхуэдэ тхыгъэ иныр хабзэ пыухыкІам тету бухуэныр зэрыгугъу дыдэр хэт и дежкІи гурыІуэгъуэш.

Сонетхэмэр абы хэт сатырхэмэр хъурейуэ къекIуэкIыу зэрызэпышцар къэплъитэмэ, зи гугъу тщи жыпхъэм и щхъэхуэныгъэхэр наIууу къызыпкърыш «венок сонетов» урыс фIэшыгъэр нэхъ хуокIуэ, «сонет Iэрамэ»-м нэхърэ: венокыр – зэхэухуэнауэрэ хъурейуэ къеблэкIа удз гъэгъаш, Iэрамэр, удз гъэгъам ехъэлIауэ жыпIэмэ (мыхъэнэр щIэдгъэнахуэр «Iэрамэ» псалтьэр пшэми, щхъэцми ехъэлIауэ къагъэсэбэпри араш – *пиш Iэрамэ, щхъэц Iэрамэ*) – ар Iэм IэшIэхуэ удз гъэгъа зэгъэуIуаш (буket) е удз гъэгъа IэплIакIуэш (охапка). НэгъуэшI лъэныкъуэкIэ укъышеплъмэ, «сонет Iэрамэ» фIэшыгъэм хъурейуэ къекIуэкI ухуэкIэр къыпкърымыши, сонет зыбжанэ зэрызэгъэуIуар, тхыгъэр сонет гупу зэрызэхэтыр къегъэлъагъуэ. Дауэ мыхъуами, сый хуэдэ фIэшыгъэм щIэмыти, дэркIэ нэхъышхъэр сонет Iэрамэм и жыпхъэр ди литературэм зэрышызэфIэуварш, иджырей лъэхъэнэми ехъулIэнэгъэ иIэу зэрышылажъэрш.

Сонет Iэрамэхэр я купщIэкIи я гъэпсыкIэм хэль щхъэхуэныгъэхэмкIи зэшхъэшцокI. Зытеухуа и лъэныкъуэкIэ лъагъуныгъэр зи лъабжье, зы цыху гуэрым хуэгъэпса, тхыдэр къызыххэшцж сонет Iэрамэхэр щIэш. Я гъэпсыкIэр къапштэмэ, ар инджылыз е итальян фашэмкIэ тха сонет гупу зэхэтш.

Адыгэ (къэбэрдей, шэрджэс, адигей) литературэм сонет Iэрамэр къышыхъяар XX лIэшIыгъуэм и 70–80 гъэхэрш. А жыпхъэм иту япэу дунейм къытехъа тхыгъэр 1973 гъэм шэрджэс усакIуэ Бемырзэ Мухъэдин и Iэдакъэ къышIэкIаш. Ар япэ дыдэу «Гуашхъэмахуэ» журналым къытехуаш, нэхъ иужыIуэкIэ усакIуэм «Лыгъэм и тхыдэ» [Бемурзов 1981] зыфиша и япэрей тхылъым иту къыдэкIаш. ГъэшIэгъуэнырачи, Бемырзэм сонет щхъэхуэу итхауэ дрихъэлIакъым, ауэ сонет Iэрамэ къизэригъэшцар а жанрыр усакIуэм Iэзэу къизэригъэIэрыхуам щыхъэт тохъуэ.

1983 гъэм адигей усакIуэ Бэрэтэрэ Хъэмид и Iэдакъэ къышIэкIауэ сонет Iэрамэу тIу («Щхъэгъусэм хуэгъэза псалтьэ», «Псэлтыхъур – ар цыхур фIыуэ лъагъунырш») дунейм къытехъяаш. Ахэр усакIуэм и сонетхэр щызэхуэхьеса «Iыхъэ мыгуэш» [Беретарь 1983] тхылъым иту къыдэкIаш.

Сонет Iэрамэр къэбэрдей литературэм щызэфIэувар 80 гъэхэм икухэрш. А лъэхъэнэм къышегъэжъяуэ зыр зым кIэлтыкIуэу дунейм къытехъяаш КIэшт Мухъэз и «Жыбыгъэ», «Пшыналъэм и джэрпэджэж», КIэмыргуей Толэ и «Жыбыгъэ-бгъакъэ», Жылэтеж Сэлэдин и «Щыимрэ цыхумрэ», Уэрэзей афлик и «Тхыдэ», «Тхыдэм къыхэIукI макъхэр», ПшыукI Латмир и «Иджырей гупсысэ» сонет Iэрамэхэр. Зэрынэрылъагъущи, зи гугъу тщи жыпхъэм зыужыныгъэ нэхъ ин дыдэ щигъутар къэбэрдей литературэрш. АрщхъэкIэ тхыгъэхэм я бжыгъэр къэплъитэнэр машIэш, абыхэм я художественнэ щхъэхуэныгъэмрэ языхээри жыпхъэм зэризагъэмрэ щхъэхуэу зэпкърыхыпхъэш.

Сонет е сонет Iэрамэ зи Iэдакъэ къышIэкIа адигэ усакIуэхэм я нэхъыбэр зытетыр «инджылыз фашэрш»: катренишрэ кIэух сатыритIу зэхэлъу. Бемырзэ М. и сонет Iэрамэр щитхым нэхъ фашэ гугъухэр – «итальян сонетымрэ» «франджы сонетымрэ» къигъэсэбэпащ: катрену тIурэ терцету тIурэ зэдзыIауэ. Пэжш, Бемырзэм и сонет Iэрамэм рифмэ ухуэкIэр щызэпиуди хэтш, ауэ абы и тхыгъэм и гупсысэкIи, темэкIи, сюжеткIи итальян икIи франджы сонетым къигъэув къалэнхэр щыгъэзэшIаш. Щапхъэу къэбгъэлъагъуэ хъунуш гупсысэр къизэшIэзыкъуэж епшыкIутхуанэ сонетыр – магистралыр:

<i>Нэрыгъ итишыкIмэ, мывэ джейри мэсыр, Гукъеуэм си гум ишишыкIожащ унагъуэ. КъысфIэшIт зэгуэрэм уэ у-Дахэнагъуэу, Сэрауэ уи нсэ закъуэ Джэrimэсыр.</i>	A B B A
<i>Уи дэж кIуэ гъуэгур биркъуэширкъуэт, хъэлъэт, Гукъанэ зэпымычхэмкIэ гъэнщIат. ИэмалкIэ ди жагъуэгъухэр зэхуэшIат, Абыхэм сэ сатекIуэфакъым хъэлкIэ</i>	C d d C
<i>Фылъагъуныгъэм нэхъ симыIэу Iэшэ, Ильэсхэм уардэу сэ сапхырыкIынут, ИджырикI сицIэнут сэ схузэфIэкIыныр.</i>	E F F
<i>Гугъуехь спэшIэлъыр аркъым зышIэсIэжъэр: Ди натIэм ильагъэнт дызэпэIэшIэу, НэгъуэшI щхъэгъусэм гъацIэр детхъэкIыну.</i>	E E F

[Бемурзов 1981: 62]

Мы щапхъэм къызэрыхэщи, ари адрей сонету «Лъагъуныгъэм сыхуэшыкъэш» тхыгъэр къэзыгъэшIхэри мыпхуэдэ рифмэ ухуэкIэм тету гъэпсащ: *ABBA CddC EFF EEF* (Цыхубз рифмэхэр хъэрфышхуэкIэ, цыхухъу рифмэхэр хъэрф цыкIукIэ къэгъэлъэгъуаш). Мыпхуэдэ ухуэкIэм итальян сонетымрэ франджы сонетымрэ я гъэпсыкIэ хабзэхэр щызэхэухуэнащ, аүэ франджы сонетым и нэшэнэхэр нэхъыбэу хыболъагъуэ: катренитIым я сатырхэр макъитIу зэхэт къызэшIэзыкъуэ рифмэкIэ («поясная», «охватная» жыхуалIэ рифмэ лЭужыгъуэмкIэ) зэпхащ (*ABBA CddC*), терцетхэр къэзыгъэшI сатырхэр макъишу зэхэт рифмэкIэ зэдзыллащ (*EFF EEF*).

Бемырзэ М. и сонет Iэрамэр зэрыштыту сонет жанрым нэхъ къезэгъыу икIи и фылIэу къальытэ стопаитхуу зэхэт ямбкIэ тхащ. ЖытIар нэрылъагъу хъун папшIэ, еханэ сонетым щыщ зы катренрэ зы терцетрэ я ухуэкIэр къэдгъэлъэгъуэнщ:

*Уи псалъэхэм къысхалъхъэт сэ къару,
Уи нитIыр къысхуэгуапэт гъуэгугъэнэхуу,
Сэ сигу къокIыж, си закъуэу сыйкъэнэхуукIэ,
Уэзджынэу зэрылъэль уи макъ жсьгъыур.*

*Уи Iупэхэм аргуэру къызжайэжыр:
«НэгъуэшI си гупчисанIэу щхъэ нфIэшIа?! –
Уэращ сэ лъагъуныгъэ зыхуэсицIар...».* [Бемурзов 1981: 56]

○ - / ○ ○ / ○ - / ○ - / ○ -	нпр. 4 пыч. ¹
○ - / ○ ○ / ○ - / ○ ○ / ○ - / ○	нпр. 4, 8 пыч.
○ - / ○ - / ○ - / ○ ○ / ○ - / ○	нпр. 8 пыч.
○ - / ○ ○ / ○ ○ / ○ ○ / ○ -	нпр. 2, 4, 6 пыч.
○ - / ○ ○ / ○ - / ○ ○ / ○ - / ○	нпр. 4, 8 пыч.
○ - / ○ ○ / ○ - / ○ - / ○ -	нпр. 4 пыч.
○ - / ○ ○ / ○ - / ○ ○ / ○ -	нпр. 4, 8 пыч.

«Лъагъуныгъэм сыхуэшыпкъэш» сонет Іэрамэм хэтльагъуэ сонет зэкІэлъыхыкІэр жыпхъэм къигъэув хабзэхэм тетщ. Тхыгъэм и кІэ дыдэу къакІуэ магистрал сонетым усакІуэм сатырхэр зырызурэ къытреши, адрей сонет пшыкІуплІым зэкІэлъыхыкІуэу я къышІэдзапІэ ешІ. Япәрей сонетри иужьрәй (епшыкІутхуанә) сонетри къызэрышІидзә, епшыкІуплІанэр зәриух усә сатырхэр зэтхуэ – «Нәрыгъ итишІыкІмә, мыйвәджәйри мәсүр».

Бемырзэм и сонет Іэрамэм макъхэм, рифмэм, строфар зэрыухуам, ритмикэм мыхъэнэ ин щаІэш, апхуэдәуи образхэм, сонетхэм ящІэль гупсысәхэм, усакІуэм и художественнэ Іэзагъым тхыгъэм къалэн пыухыкІахэр щагъэзащІэ. И фІэшыгъэми, ищхъэкІэ къэтхъа кІэух сонетми къызэрыхәшчи, Мухъедин и сонет Іэрамэм лъабжъэ хуэхъуар лъагъуныгъэрш, гухэль жэуапыншә-насыпыншәрш. Тхыгъэм и кІыхъагъкІэ усакІуэм лирикә лыхъужьым и дуней еплыкІэм, щыІекІэ-псөукІэм, гурыгъу-гурышІехэм, гунэджым ехъэлІа образ гъещІэгъуэнхэр хиухуенащ. Апхуэдәхәш, псальэм папшІэ, бампІэр къышытеуэм деж ар здекІуэ «бгы лъапэм щыдаущ екІәпцІэ мэзыр», ар «зыльэхъену къеІэбә къудамәхәр», нэгъуэшІхәри. Лирикә лыхъужьым и гупсысә нэшхъейхэр усакІуэм сонет къескІэ егъәпшәнныгъэ щІэшыгъуэхэмкІэ къышеІуатә: «Гукъеуэм си гум ишишІыжсащ унағъуэ» [Бемурзов 1981: 53]; «Вагъуэнниә уафәу нәицI схуэхъуащ уи гүшІэр» [Бемурзов 1981: 54]; «СылъаІуэу Iә сииям къышыдыхъэшири / Уэих нәпцIу сицхъәшыкІаш уи лъагъуныгъэр» [Там же]; «Сынсалъәми, плъиржъэрим ихъ уІэгъэу, / Шэдҗагъуэ маҳуэу уи нәхәм сопицІыхъыр» [Бемурзов 1981: 55]; «...Зэгуэрми «фIыуэ слъагъу» жызымыІэжырыш / Зи гъашІэр гүжьеигъуэкІэ гъеншІар» [Бемурзов 1981: 56]; «ІәмалкІэ ди жагъуэгъухэр зэхуэшІат...» [Бемурзов 1981: 57]; «Псы ткIуэнсрә пәт екъутә псыхъуэ мыйвэр / Ди якум ахэр (жагъуэгъухэр. – Х.Л.) дэувахәш ѿэлэу...» [Там же]; «Зэгуэптыр блащхъуэу гүшхъэм къынэсынэм, / Уэрэдым си гупшиисэр изохъэлІэр...» [Там же]. Еянә сонетым и кІэухым – ебгъуанәм и щІэдзапІэм деж абыхэм къесыхукІэ тхыгъэм щІэлъа гупсысә нэшхъейр токІуэтри, фІэшхъуныгъэ лъещымрә псә бэнэныгъэмрә тепшә щохъу. Лирикә лыхъужьым и плІэр иузэхужу адәкИи гъашІэм насып щигъуэтыхыным щІэхъуэпс, хушІэкъу мәхъу: «Ильесхэм уардэу сә сапхрыкІынущ, / Жагъуэгъухэр гукъыдәжкІэ зээгъәфыгъуэу. / ИджырикI гъашІэм къиспәшылъиц и фIыгъуэр, / Игъэунэхуакъым си къарум лъекІыныр»

¹ Пиррихиер 4-нэ пычыгъуэм уващ.

[Бемурзов 1981: 59], – жеіә абы. АрщхъекІә епшыкІущанә-епшыкІуплІанә сонетхәм деж лирикә лыхъужым и гүкьеуэр аргуэру къитокІуә:

*НәгъуәиңI щхъәгъусәм гъаңIәр депхъекІыну
КъызжасIәнами хъунтәкъым си фIәш.
Уә сигу уильинущ, – узыхуейр къысфIәш, –
Фәеплъуи сурәтыр къесхъекІынущ. [Бемурзов 1981: 61]*

Иужърей – магистрал – сонетым и кІә дыдә сатыритІым къизэрәIуатәзи, адыгә псальэжым «узыхыну псым зыдегъезых» зэрыжыхуиIэм хуэдәу, лирикә лыхъужыр арэзы тохъуә и щхъә кърикІуам, абыкІә зыри иғъекъуэншәжыркъым икІи фIыгуә къыгуроIуә Ухыгъэм и Іэмымым узерыфIэмымыкІыфынур... Араш абы и гуауэри нәхъ гъэткIугъуафIә щызыщиր: «Ди наIэм ильагъэнт дызәпIәшIәу, / НәгъуәиңI щхъәгъусәм гъаңIәр депхъекІынущ...» [Бемурзов 1981: 62], – жеіә абы.

«Лъагъуныгъэм сыхуәщыпкъәш» сонет Іарамәр адигә литературәм деж сонет жанрым и зыужыныгъэм и щЭдзапIәу къәплъытә хъунущ. Абы ипә къихуәу ди усакІуә нәхъыжыхәм куәдрә къагъесәбәпакъым а жыпхъэр, псом хуэмыйдәуи абы и «китальян», «франджы» фащәхэр.

БләкIа лIәшIыгъуәм и 90 гъәхәм къышегъежъяуә сонет Іарамәм къәбәрдей литературәм нәхъыбәу зышиужъаш, адигей, шәрдҗәс литературәхәм зэрыщыниужъам ельытауә. А жыпхъэм иту тхыгъитIә и Іәдакъә къышIәкIаш КIәшт Мухъәз. 1989 гъәм итха «Жыыбгъә» сонет Іарамәр а ильәс дыдәм «Iуашхъәмахуә» журналым и етхуанә номерым иту дунейм къитехъаш, иужъкIә 1991 гъәм КIәштүм и усыгъәхэр щызәхуәхъәсауә къидәкIа «Тхыдәм и гъыбзә» [Кештов 1991] тхылъым хыхъаш.

И купщIәкIи, гъәпсыкIә-ухуәкIәкIи КIәшт М. и «Жыыбгъә» сонет Іарамәм жыпхъэм нәхъыфIу изагъәу тха хъуахәм ящыщ. КIәштүм и тхыгъә куәдми хуэдәу, «Жыыбгъә» сонет Іарамәм лъабжъә хуәхъуар тхыдә къехъугъәхэрш, лъепкъым и бләкIарш. Адыгәм къизэринәкIа лъагъуәхәм жыыбгъэр ирижәурә, тхыдәм и пәжыпIәр иджырей лъәхъэнәм къехъәсүж. Жыыбгъэм къихъәсүжар усакІуәм сахуәм и образымкIә къегъельгъуәж, нәхъ пәжу жыпIәмә сахуәм къихэтәджыкIыжахәм я гукъекIыжкIә лъепкъ тхыдәр къеIуэтәж:

*Сә сымышIәж зи лIәшIыгъуәр
Си щхъәр щислъхъар зауә губгъуәм.
<...>
Сә сыхисхъащ тәтәр мафIәм,
СиупшIәтащ пащтыхъ джатәм.
Си сахуә пыхъәу зелъатәр
ЩIәгъуәлъхъәсащ щIым и бгъафәм. [Кештов 1991: 9]*

Тхыгъэр тхыдә лъәхъэнә пыухыкIам тегъәпсыхъяуә, абы къышыхъу-къышыщIәхэр зэмансIә зэкIәлъыхъяуә щыткъым, шәпшIауә ухуа сюжет зэкIәлъыкIуи иIәкъым, атIә бләкIам и пычахуә гуэрхэр, напәкIуәцI щхъәхуәхэр,

лирикэ лыхъужым и гупсысэ кIапэльапэхэр щызэхэшыхъаш. Псалъэм папщIэ, абы кыхош Хиросимэрэ Нагасакирэ къышыхъуа мыгъуагъэри, Чернобыль электростанцыр къизэрыуари, Кавказ зауэмрэ мухъэжыракIуэмрэ я гуауэри – кIещIу жыпIэмэ, тхыдэм узу пкърыт Iуэхугъуэхэр машIэ-машIэурэ, ауэ гуашIэу щызэгъеуIаш. Языныкъуэхэм деж тхыгъэм щIэлъ гупсысэр тхыдэм кыхокIри гъашIэм и философием хохъэ. Псалъэм папщIэ, лирикэ лыхъужыр щIогупсыс:

– Иейр, мыхъумыщIагъэхэр псынщIэ дыдэу щIым зэрышыбагъуэм:

Псэ хухэмыхым кIэлъыджэу,

Ер емышижсу мэпыджэ. [Кештов 1991: 7]

– щIым, дунеягъэм къышыхъу псоми пэшIэдзэрэ кIэухрэ зэралэм, зым и кIэухыр нэгъуещIым и щIэдзапIэу зэрыштым:

КъыхотэджыкIри щIыху къупицхъем

Iущхъэр ныIующIэ махуэщIэм. [Кештов 1991: 9]

– гугъэмрэ фIещхъуныгъэмрэ къаруушхуэ зэрыхэлъым:

Мастэнэм фIельми ди гъащIэр,

Мэгугъэ щIыльэ гумащIэр. [Кештов 1991: 11]

– емрэ фIымрэ я зэпэшIэтныгъэ мыухыжым, ахэр зэрытэмыгъакIуэу сыйт хуэдэ лъэхъэни къизэрыдекIуэкIым:

Хъуансэу удзытищIэ къыхэжыр

Атом гынэмй опэмыр:

ГъащIэр ажалым иобэныр,

КъебгъэрыкIуами дигуэжу. [Кештов 1991: 12]

– фыгъуэмрэ фитIнэмрэ псэ къабзэм зэрытегупплIэм:

Игу утIытишар фIым хуэхъуансэу,

Псэ къабзэ губгъуэм Ѣылахжьэм,

Йопль фыгъуэнэдыр Ѣхъэлажжэу,

И гур мэуфIыцIыр, кIэгъуасэу. [Там же]

«Жыыбгъэ» тхыгъэм хыхъэ сонетхэр инджылыз фащэм иту тхащ – катренищрэ кIэIунэ езытыж сатыритIу зэхэтщ. Ауэ абыхэм къышыгъесэбэпар инджылыз фащэр зэраухуэ хабзэ рифмэ зэблэдзар аракъым, атIэ франджы сонетым нэхъ хуэц къизэшIэзыкъуэ рифмэ лIэужыгъуэрщ. Абы щыгъуэми катрен къескIэ рифмэшIэ къышкIуэ (рифмэхэм зэшхъ, къитезыгъазэ яхэмиту), иужьрей сатыритIыр рифмэ зэгуэгъукIэ зэдзылIаш. КIещIу жыпIэмэ, сонет къескIэ рифмиплI (*abba cddc effe gg*) хэтщ, зэшIэжыуэу блы къагъэхъуу (*aa, bb, cc, dd, ee, ff, gg*). Зи гугъу тщIыр нэрыльагъу хъун папщIэ, япэ сонетыр щапхъэу къэтхыинщ:

ЛIэщIыгъуэ бжыгъэр хуэмыбжу,
Къеҗыхыр жыыбгъэ мытыIэм.

A

B

<i>Си сабиигъуэм и пыIэм</i>	B
<i>Хиua гынымрэ къехъыжыр.</i>	A
<i>Къегъэушижыр фочышэ</i>	C
<i>Дадэ и куэнкъым ишыжейхэр.</i>	D
<i>Зэман блэкIахэр къиугъуейми,</i>	D
<i>Имыгъуэтыхыж сэси чышыр.</i>	C
<i>Зэхуешесыжри лIэцIыгъуэр,</i>	E
<i>Зэбгъурегъеувэ заузелIу,</i>	F
<i>Езыр, йожъэжри, зекIуэлIу,</i>	F
<i>Хошипсыхъыжыр гын Iугъуэм.</i>	E
<i>Къыхольэтыхыжри зэцыоджэу,</i>	G
<i>Жыыбгъэм схуелIатэ тельиджэ.</i>	G

[Кештов 1991: 6]

ИщхъэкIэ зэрышыжытIауэ, мыбдежым рифмиплI (*ABBA CDDC EFFE GG*) хэтш, зэцIэжыгуэу блы къагъэхъуу (*AA, BB, CC, DD, EE, FF, GG*). Инджылыз сонетым и ухуэкIэ хабзэм къизэригъэувымкIэ, цыхухъу рифмэмрэ цыхубз рифмэмрэ зэблэдзауэ захъуэжурэ щытыпхъэт, ауэ къэтхъа сонетыр зэрышыту цыхубз рифмэ лIэужыгъуэмкIэ тхащ.

«Жыыбгъэ» сонет Iэрамэм хэт сонетхэр зы жыпхъэкIэ тхакъым, атIэ зы тхыгъэм и кIуэцIкIэ жыпхъэ зэмылIэужыгъуэхэр щызэхэухуэнащ, логаэд къагъэхъуу. Псалтьэм папшIэ, зы сатырым къриубыдэу пычыгъуишу зэхэт жыпхъэхэр – хэхауэ къэбгъэльяагъуэмэ, дактилымрэ амфибрахиемрэ – щызэдзылIауэ урохъэлIэ. Еханэ сонетым и етIуанэ катреным и ухуэкIэр мыращ:

*ЩхъэкIэр щIаупскIэу, жыг лъэхухэр
Бгы нэкIум нызэрыйдошыр.
Iуашхъэжьхэр хуэму къоушир,
СхуалIатэу тхыдэм и щэхухэр.* [Кештов 1991: 9]

– ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪
 ∪ – ∪ / ∪ ∪ ∪ / – ∪   *nipr. 4 пыч.*
 ∪ – ∪ / – ∪ ∪ / – ∪
 ∪ – ∪ / – ∪ ∪ / – ∪

Къэтхъа едзыгъуэм и япэ сатырым дактилу стопаиш къышокIуэ, къыкIэлъыкIуэ сатыришыр (етIуанэр, ещенэр, еплIанэр) зы амфибрахие стопам дактил стопаитI щыгъуу гъэпсащ. Апхуэдэ ухуэкIэр сонет Iэрамэм и кIыхъагъкIэ хыболъагъуэ.

КЭШТ М. «Пшыналъэм и джэрпэджэж» зыфIища етIуанэ сонет Iэрамэр адигэ литературэм и лъабжъэгъэтIыль ЩоджэнцыкIу Алий и фэепльу итхащ.

Тхыгъэм и къыхъагъкІэ ЩоджэнцЫкІум и биографиемрэ и творчествэмрэ ятеухуа къІуетэныгъэ къыхош, гъещІегъуэнырачи, ар къзыыбгъэдекІыр, зи цІекІэ къІеата хъур езы усакІуэрщ. Мис, псальэм папшІэ, зы пычыгъуэ:

*Сытехъац зауэм и гъуэгуанэ жагъуэм,
Си Iзицэ жсани къалэми здэсIыгъыу.
Ауэ, кхъухъльатэр хъІуцыдзу къугъыу,
КъуаницІэ фIыцIэжсу дэ къыттокIэрахъуэр.*

*Ауэ борэным зэгуэр щыщта къурихэр,
Дэри къури блыну дапэувац бийхэм.
Уи гъусэу дисми гъущIэгъуншэ бзийхэм
ДытицIэзэуфырт, лъахэ, дымыдзыхэу. [Кештов 1991: 18]*

Жанр и лъэныкъуэкІэ зи гутъу тщы тхыгъэм и щхъэхуэныгъэр къыхэбгъэшхъэхукІмэ, ар сонет Іэрамэ-фэепльщ («венок-посвящение» жыхуаIеращ). Апхуэдэ сонет Іэрамэ ухуэкІэ КІэшт М. япэу ди литературэм къыхихъауа аращ, абы ипекІэ фэепльу гъэпса сонет Іэрамэ адигэ литературэм хэтакъым, иужькІэ ятхауи дыщыгъуазэкъым.

«Пшынальэм и джэрпэджэж» сонет Іэрамэм, а жыпхъэм иту адигэ усакІуэхэм я Iэдакъэ къышIэкIа тхыгъэхэм еплъытмэ, эпикэм и нэшэнэхэр нэхъыбэу хыболъагъуэ: сюжет зэриIэр, къІуетэныгъэ зэрыхэллыр, образ щхъэхуэ зэрыщызэфIэгъэувар, абы и гъацIэ гъуэгуанэмрэ лыхъужыгъэ зыхэль и лIэныгъэмрэ къизэрыхэшыр, н. Ар сонет Іэрамэр лиро-эпикэ жанрым зэрыщыщым иджыри зэ щыхъэт тохъуэ.

Сонет Іэрамэм хэт тхыгъэхэм я ухуэкІэ-гъэпсыкІэр, рифмэ къэгъэшIыкІэр КІэштым нэхъапэу итха «Жыыбгъэ» сонет Іэрамэм тохуэ. «Пшынальэм и джэрпэджэж» тхыгъэми ABBA CDDC EFFE GG рифмэ ухуэкІэм ухрохъэлIэ. Мис, псальэм папшІэ, еплланэ сонетыр:

<i>Псэр щIыцIэттыфыр щIым и зы IэнанIэм</i>	A
<i>Арац дызыпIри ариц быдзышэ IэфIкIэ.</i>	B
<i>Ди бийр мышынэу абы къышеIэфкIэ,</i>	B
<i>КъытфIоукъубий толъкууну губжси бампIи.</i>	A
<i>Ноби къинауэ ди ванIэм пхъэIэцэр,</i>	C
<i>Щхъэцэ имышIу тэджац мэкъумэшишIэр,</i>	D
<i>Рабочэ щIалэм игъэву гум щыщIэр,</i>	D
<i>Жыр уадэм и пIэ къиштац лъауэ Iэцэр.</i>	C
<i>Къацтац лъэнкъ псоми: лажъэншэ хэкур,</i>	E
<i>Блэ щIыкIэу къипицхъауэ, я бийм яфIигъэсти,</i>	F
<i>Псыр иригъэжыхъу, дэнэ и деж нэсми</i>	F
<i>Хигъесэхэжти я адэжс и жъэгур.</i>	E

*Замылъытэжми псоми Дамэлейуэ,
Уи къуэхэр ишысакъым къышыплъысым лей уэ.
[Кештов 1991: 17]*

G
G

«Жыбгъэ» сонет Іэрамәми хуэдэу, «Пшынальэм и джэрпэджэж»-м усэ жыпхъэ зэмымыдэхэр щызэдзыла щапхъэхэр хыбольягъуэ. Ауэ языныкъуэхэм деж сонетым нэхъыфI дыдэу хэзагъэу къалтытэ стопаитхуу зэхэт ямбыр ушрохъэлI. Япэ сонетым и ешанэ катреным деж:

*Ситащ сэ губгъуэм, вагъуэм симхъэкъуауэ...
Мэкъуауэ джальэу псэхухэм срагъусэу.
Си закъуэ дыди ситащ стхыуэ усэ,
Гъемахуэ жэицири пфIэшIырт зиущэхуауэ... [Кештов 1991: 15]*

○ - / ○ - / ○ - / ○ ○ / ○ - / ○	нир. 8 пыч.
○ ○ / ○ - / ○ - / ○ ○ / ○ - / ○	нир. 2, 8 пыч.
○ ○ / ○ - / ○ ○ / -- / ○ - / ○	нир. 2, 4, спонд. * 5 пыч.
○ ○ / ○ - / ○ - / ○ ○ / ○ - ○	нир. 2, 8 пыч.

«Пшынальэм и джэрпэджэж» сонет Іэрамәми зы катреным и кIуэцIкIэ усэ жыпхъэ зэхуэмыдэхэр щызэдзыла щапхъэхэр хыбольягъуэ. Псалъэм папщIэ, етхуанэ сонетым и япэ катреным щыщу япэ сатырыр стопаитхуу зэхэт хорейкIэ, етIуанэ, ешанэ, еплланэ сатырхэр – стопаитхуу хъу ямбкIэ тхащ:

*Уи къуэхэр ишысакъым къышыплъысым лей уэ,
ЩыщэIум уипсхэр, уи сабийхэр щыгъым.
Гъыбзэ имхакъым си къалэм сэ сIыгъими –
Пшынальэ плъакIэ къыбдигуэшт гукъеуэр. [Кештов 1991: 17]*

- ○ / ○ ○ / - ○ / ○ ○ / - ○ / - ○	нир. 3, 7 пыч.
○ - / ○ - / ○ ○ / ○ - / ○ - / ○	нир. 6 пыч.
○ ○ / ○ - / ○ ○ / ○ ○ / ○ - / ○	нир. 2, 6, 8 пыч.
○ ○ / ○ - / ○ ○ / ○ - / ○ - / ○	нир. 2, 6 пыч.

Дызыхэплъахэр къызэцIэткъуэжмэ, къыхэгъэшыпхъэш КIэшт Мухъэз и сонет Іэрамэхэр лъэпкъ литературэм, хэхауэ къэбгъэльягъуэмэ, усыгъэмрэ сонет жанрымрэ я зыгужыныгъэм и хэлъхъэнныгъэ нэс зэрыхъуар.

90 гъэхэм къышегъэжъауэ, сонет Іэрамэм и жыпхъэ гугъум нэгъуэшI къэбэрдей усакIуэхэми зрапщытауэ щытащ. КIэмыргуей Толэ и «Бжъэпэ» тхылъу 1994 гъэм къыдэклам иту «Жыбгъэ-бгъакъэ» зыфIища сонет Іэрамэр дунейм къитехъаш. Абы зи гугъу тщы тхыгъэр сонет Іэрамэу усакIуэм къышигъэльэгъакъым, атIэ сонет тIошI зэгъэуIуауэ «Сонетхэр» фIэшыгъэм

* спондейр 5 пычыгъуэм уващ.

ЩIэту тхылъым къышыхъаш. Ауэ сонет Iэрэмэм къигъэув хабзэхэм ткIийуэ тету мыгъэпсами, «Жыыбгъэ-бгъакъэ»-м сонет Iэрэмэм и нэцэнэхэр хыболъагъуэ. Абы хыхъэ сонет тIоштыр зэр зэриух сатырымкIэ адрес къышIидзэу зэкIэлъыхъаш. Сонетхэм хэт сатырхэр, ишхъэкIэ зэпкърытха тхыгъэхэм къашхъэшыкIыу, зэфээшу (катернрэ кIэIунэ езытыж сатыритIкIэ е катренрэ терцеткIэ зэпмыудауэ) зэкIэлъыхъаш. Ар щыщIэнныгъэкым, сиtu жыпIэмэ апхуэдэ сонет ухуэкIэр («сплошная форма сонета» жыхуаIэраш) жанрым зы жыпхъэ лIэужыгъуэу къыдогъуэгурыйкIуэ. Сонетхэм хэтльагъуэ рифмэ ухуэкIэр – *AbAbCdCdEfEfGG* – инджилыз сонетым и рифмэ къэгъэшIыкIэм тохуэ (егъапщэ: *AbAb CdCd EfEf GG*). ЖытIахэр нэрылъагъу хъун папщIэ епищIанэ сонетым и щапхъэкIэ щIэдгъэбыдэнш:

<i>Уи лъапэр къицми уогъэтэдж уи пицампIэр –</i>	A
<i>Дунейр мынабгъэ, и набзийр гуэрэнц.</i>	b
<i>Къигъуэттыж хабзэц псым еzym и жапIэр.</i>	A
<i>Уи пицIыхъ щытепицэр, дауи, уэ борэнц.</i>	b
<i>Щхъэжагъуэц ноби гъуэгүу сфикудахэр,</i>	C
<i>ЩЦивари хъунти а щIыкIейм пхъэнкIийм,</i>	d
<i>Зэхимыхыжу къэзыльхуам и дахэ</i>	C
<i>Дипхъари пицIэжскъэ хамэцI и къуэкIийм.</i>	d
<i>УIэгъэжь щIыкIэу куэд къысфIоетэжсыр.</i>	E
<i>Жылагъуэ пицIеихэр сахуэм хотэджсыкI.</i>	f
<i>ИтIани, плагъурэ, псэуц си гукъыдэжсыр.</i>	E
<i>Лъэпкъ тхыдэ напэм пэжсыр къызоджсыкI.</i>	f
<i>ГулыцI зимыIэм щыIэн нэхъ тхъэммыщIэ?..</i>	G
<i>ФIэшхъуныгъеншэ Алыхъым симыщIкIэ!</i>	G
[Камергоев 1992: 97–98]	

И ухуэкIэр зэфээшу (зэпмыудауэ) зэрыштым емылъытауэ, мы сонетым хэтльагъуэ рифмэ къэгъэшIыкIэмкIэ IупщIу катренишрэ кIэух сатыритIрэ къыхощ.

«Жыыбгъэ-бгъакъэ»-м хэт сонет псори, зээммызэххэ хабзэм щытекI къэхъуми, нэмыщIыса гуэрхэри хэплъагъуэми, сонетымкIэ нэхъ езэгърабгъуу къалтытэ стопаитху е стопаих ямбымкIэ тхащ. Абы щыгъуэми, жанрым къызэригъэуву, щIыхубз рифмэмрэ щIыхухъу рифмэмрэ зэблэдзауэрэ къышытргэгъэзэж. ИшхъэкIэ къэтхъа епищIанэ сонетым и япэ катреным и ухуэкIэр мыраш:

<i>U - / U - / U U / U - / U - / U</i>	<i>nir. 6 пыч.</i>
<i>U - / U - / U U / U - / U -</i>	<i>nir. 6 пыч.</i>
<i>U U / U - / U - / U - / U - / U</i>	<i>nir. 2 пыч.</i>
<i>U - / U - / U - / U - / U -</i>	

Мыбдежым япэ сатырыр стапих хъу ямбкIэ, къыкIэлтыкIуэ сатырицыр стопа тхурытхуу зэхэт ямбкIэ тхащ.

Мис иджыри зы щапхъэ, епшыкIубгъуанэ сонетым къыхэтхауэ:

*УнкIыфI-пынэжсу маблэси уэздыгъэр.
«Зэрыгъу-зэрышхуу» кIансэр арагъэнц.
Зэхеиш пшапэм нэхъри и клыфIыгъэр.
Къэмыхъуа хуэдэц зэи зыщигъэнцI. [Камергоев 1994: 101]*

○ - / ○ - / ○ - / ○ ○ / ○ - / ○	тир. 8 пыч.
○ - / ○ - / ○ - / ○ ○ / ○ -	тир. 8 пыч.
○ - / ○ - / ○ - / ○ ○ / ○ - / ○	тир. 6 пыч.
○ ○ / ○ - / ○ - / ○ ○ / ○ -	тир. 2, 8 пыч.

Мыбдежым катреныр зэрыштыту стопаитхуу зэхэт ямбкIэ тхащ.

ИщхъэкIи зэрышыжытIащи, КIэмыргуей Толэ и «Жыбыгъэ-бгъакъэ» тхыгъэм сонет Иэрэмэм и жыпхъэм изыгъэзагъэ нэщэнэхэри абы пэцIэуэ ныкъусаныгъэ гуэрхэри дыболъягъу. Сонет Иэрэмэм магистрал (епшыкIутхуанэ) сонетым къалэн ин щигъэзащIэмэ (абы и сатырхэр ипэ къит сонет пшыкIуплIым зырызыххэу ятеугуэшауэрэ пэцIэдзэ яхуохъу), апхуэдэ КIэмыргуейм и тхыгъэм иIэкъым, иIэнкIи Иэмал зимыIэт, сыйту жыпIэмэ абы хэт сонет пшыкIубгъум я пэцIэдзэ сатырхэр зэхэбгъэувэжмэ сатыр пшыкIубгъуу зэхэт тхыгъэ къышIедз, бжыгъэр апхуэдизым нэса нэужь ар сонет хъужыркъым. Пэжщ, сатыр пшыкIуплIым щIигъу сонет лIэужыгъуэхэри щыIэш, «кIапэ (е кIэ) зыпыт сонет»-кIэ еджэу («сонет с кодой» е «хвостатый сонет» фIэшыгъэ иIэу), арщхъэкIэ апхуэдэ сонетым хыхъэ сатыр пшыкIуплIым щIагъуж хабзэр е зы сатырщ, е зы терцетщ (сатырищ). КIэмыргуей Т. и тхыгъэм магистрал хуишIамэ, абы сатыритху щIигъунут. Дауз мыхъуми, дэ дызэреплъымкIэ, магистрал сонет зэрыхэмымтym къыхэкIкIэ «Жыбыгъэ-бгъакъэ» тхыгъэр сонет Иэрэмэу щытын къанэркъым, сыйту жыпIэмэ а жыпхъэм и нэщэнэу тхыгъэм хэлъыр щыщIэнныгъэхэм йобэкI.

Сонет Иэрэмэм и жыпхъэм къыкIэлтыкIуэ ильэсхэми адыгэ литературэм зынжуяаш. Псом хуэмыдэу къэбэрдей усакIуэхэм жыпхъэм и щэху псори къагъэнэIуаш, нэхъ гугъу дыдэу ялтытэ жанрым – сонетым – и лъагапIэхэм нэсын яхузэфIэкIащ. Абы и щыхъэтщ совет нэужь лъэхъэнэм дунейм къытехъя дэтхэнэ сонет Иэрэмэри – Уэрэзей Афлик и «Тхыдэ», «Тхыдэм къыхэIукI макъхэр», Жылэтеж Сэлэдин и «Щыимрэ цыхумрэ», ПшыукI Латмир и «Иджырей гупсысэхэр».

КъызэцIэкъуауэ сонет Иэрэмэм и зынжуяныгъэ гъуэгуанэм уриплъэжмэ, нэхъ япэу ятхахэр иужьрейхэм ебгъапщэмэ, жыпхъэр адыгэ литературэм күэдкIэ зэрышцефIэкIуар нэрыльтагъущ. Лъэпкъ усакIуэхэм я ИэдакъэцIэкI сонет Иэрэмэхэм ныкъусаныгъэ щхъэхуэхэр хэплъагъуэми, жыпхъэр къызэрагъэIэрыхуар икIи зэрагъэлажъэр ди литературэр ипэкIэ зыгъэкIуатэ

Іуэхугъуэшхуэщ, ищхъэкІэ зи гугъу щытщІа тхыгъэхэри лъэпкъ усыгъэм и хэлхъэнэгъэ инщ.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

Бемурзов 1981 – Бемурзов М.Х. Сказ о мужестве. Стихи и поэмы. [На черк. яз.: Лыгъэм и тхыдэ]. – Черкесск: Ставропольское книжное издательство. Карачаево-Черкесское отделение, 1981. – 96 с.

Беретарь 1983 – *Беретарь* Х.Я. Неделимая доля. [На адыг. яз.: Іахъ мыгощ]. – Майкоп, 1983. – 143 с.

Камергоев 1994 – Камергоев Т.Ж. Утес. Стихи и баллады. [На каб. яз.: Бжьэпэ]. – Нальчик: Эльбрус, 1994. – 152 с.

Кештов 1991 – Кештов М.Х. Эхо далеких времен: Стихи и поэмы. [На каб. яз.: Тхылдэм и гыбзэ]. – Нальчик; Эльбрус, 1991. – 176 с.

Сокуров 1979 – Сокуров М.Г. Отметина. Стихи. [На каб. яз.: Нэпкъылжьэ]. – Нальчик: Эльбрус, 1979. – 94 с.

REFERENCES

BEMURZOV M.Kh. *Skaz o muzhestve. Stikhi i poemy* (In Circassian: *Liyg"em i tkhyde*) [Tale of courage. Poems]. – Cherkessk: Stavropol book publishing house. Karachay-Cherkess branch, 1981. – 96 p. (In Circassian)

BERETAR H.Ya. *Nedelimaya dolya* (In Circassian: *Iakh' mygoshch*) [Indivisible share]. – Maykop, 1983 . – 143 p. (In Circassian)

KAMERGOYEV T.Zh. *Utes. Stikhi i ballady* (In Kabardian: *Bzh'epa*) [Cliff. Poems and ballads]. – Nalchik: Elbrus, 1994. – 152 p. (In Kabardian)

KESHTOV M.Kh. *Ekho dalekikh vremen: Stikhi i poemy* (In Kabardian: *Tkhydem i g'ybze*) [Echo of the distant times: Poetry and poems]. – Nalchik: Elbrus, 1991. – 176 p. (In Kabardian)

SOKUROV M.G. *Otmetina. Stikhi* (In Kabardian: *Nepk"yzh'e*) [Mark. Poems]. – Nalchik: Elbrus, 1979. – 94 p. (In Kabardian)

Venok sonetov [A sonnet wreath]. IN: Dictionaries and Encyclopedias on the Academician website. URL: